

PLAKATER FRA NELLIKE- REVOLUTIONEN I PORTUGAL 1974-1976

Af Olav Harsløf

Det fortælles at en blomsterhandler den 25. april 1974 var på vej til en indvielse af et fornemt hotel i Lissabon med favnen fuld af røde nelliker. Da hun efter en indskydelse stak en nellike i en soldats geværløb i bytte for en cigaret, kunne hun godt se, at dén idé måske ikke var så tosset. Hun gav derfor flere røde nelliker til soldaterne. Blomsterne fik ikke blot stor symbolsk betydning for revolutionen, de leverede også dens navn – Nellikerevolutionen.

Nellikerevolutionen, Revolução dos Cravos, den ikke-voldelige revolution, hvor soldaterne stak nelliker i gevær- og kanonløbene i stedet for krudt og kugler, førte til diktaturets fald og åbning for frie valg for første gang i 50 år. I en to-årig periode blomstrede den politiske diskussion og kulturelle debat i hele Portugal, og fra de kunstneriske scener vistes forestillinger og spillede musik, som havde været forbudt i et halvt århundrede.

Olav Harsløf og Beth Juncker var i Lissabon i efteråret 1975 og oplevede alt dette. Med sig hjem havde de både farvestrålende og udtryksfulde valg- og teaterplakater, og klingende grammofonplader med nellikerevolutionens sange og musik.

Det har de fundet frem her mere end 40 år efter og udstillet i kulturhuset Svanekegården, Svaneke, fra 11. november til 31. december 2017.

Arbejderhistorie bringer udstillingens programartikel.

I 1970erne forsvandt de sidste diktaturer fra det sydeuropæiske landkort: Den græske officersjunta faldt efter syv års militærstyre i 1974, og den spanske diktator Generalissimo Francisco Franco udåndede i 1975 efter at have holdt Spanien i 36 års falangistisk jerngreb – den spanske udgave af den italienske fascisme og tyske nazisme. Kong Juan Carlos forberedte straks det første frie valg siden borgerkrigen (1936-39). Det blev afholdt i 1977.

*Flor – Libertação
(Blomst – befrielse)
Fruto – Democracia
(Frukt – Demo-
krati)
Semente –
Socialismo
(Frø – Socialisme)*

*Forças armadas
raízes duma revo-
lução (De væbnede
styrker er revo-
lutionens rødder)*

*MFA's 'Nellike-
plakat'. MFA:
Movimento das
Forças Armadas
(De Væbnede Sty-
rkers Bevægelse)*

MFA førte en af-dæmpet æstetik, enten med enkle formsikkert designede stiliseringer, som fremhævede revolutionens ikke-voldelige nellikebudskab, eller som her med gemytlige tegninger, der understregede de solidariske bånd mellem soldaterne og den brede portugisiske befolkning. Teksten lyder: "Folket er med MFA" (Movimento das Forças Armadas – De Væbnede Styrkers Bevægelse), hvis kontor Dinamização cultural – acção cívica (kulturel dynamisering – civil handling,) da også har stået for trykning og distribuering

I Portugal havde økonomiprofessor António de Oliveira Salazar (1889-1970) efter militærkup i 1926, først som finansminister, siden som premierminister – og med indførelsen af det autoritære system *Estado Novo* (Ny Stat) 1933 – regeret som Portugals diktator helt frem til 1968. Salazar fastholdt landet som ideologisk konservativt og nationalistisk indenfor rammerne af en socialpolitisk katolicisme. Under mottoet "*Deus, Pátria e Família*" (gud, fædreland og familie), fordømtes alle andre politiske styreformers og idéer – demokrati, liberalisme, socialdemokrati, kommunisme, anarkisme. Strejker, offentlige møder, politiske partier og fagforeninger var forbudt, og alle skoler, uddannelsesinstitutioner, medier og kunstneriske udtryksformer (litteratur, teater, musik, film) var under regimets kontrol. Under den almindelige europæiske afkolonisering i efterkrigsårene fastholdt Salazar sin modstand mod national selvstændighed og førte langvarige krige i Guinea, Angola og Mozambique med tusinder af faldne portugisiske soldater.

På hjemmefronten fik Salazar, og efter 1968 hans efterfølger Marcelo Caetano, voksende problemer. Industrien og hæren ønskede forandringer – tek-

Kommunisterne, Partido Comunista Português, vekslede udtryksfuldt mellem tegneseriens naivistiske, enkle og utvetydige billedpædagogik og klassekamps-plakatens dæmoniske udhængning af samfundets parasitter: monopolkapitalisterne, godsejerne, kolonialisterne, frihedens og fremskridtets fjender. I den første genre inviteres med opfordringen "Gå til festen" (Va á festa) til stor folkefest med forlystelsesboder, sport, skulptur, teater, maleri, film og fortælling (com bancas desporto escultura pintura teatro canções e reporagem)

GRANDE FESTA POPULAR

TODO O DIA 13 DE ABRIL
A PARTIR DAS 10 H. EM BELÉM

PARTIDO COMUNISTA PORTUGUÊS

nologisk, socialt og beskæftigelsesmæssigt. Det øvrige Europa betragtede Portugal som et u-land, populært for badeferier og billig vin. Mange unge portugisiske mænd udvandrede til midt- og nordeuropæiske arbejdspladser, og regimet forsøgte at efterkomme industriens krav med udenlandske investeringer. Men resultatet – store skibsværfter, bil-, tv/radio- og urfabrikker – skabte blot et forarmet byproletariat i hastigt voksende forstadsstum.

I den håndfaste genre kaldes til modstand mod 'parasitterne' (Os parasitos) under kampråbet "Hvem er bange for kommunismen?" (Quem tem medo do comunismo?) – Og svaret lyder: "O monopolista – monopolejeren, O latifundario – godsejeren, O colonista – kolonisatoren, O inimigo da liberdade – frihedens fjende. O inimigo do progresso – fremskridtets fjende."

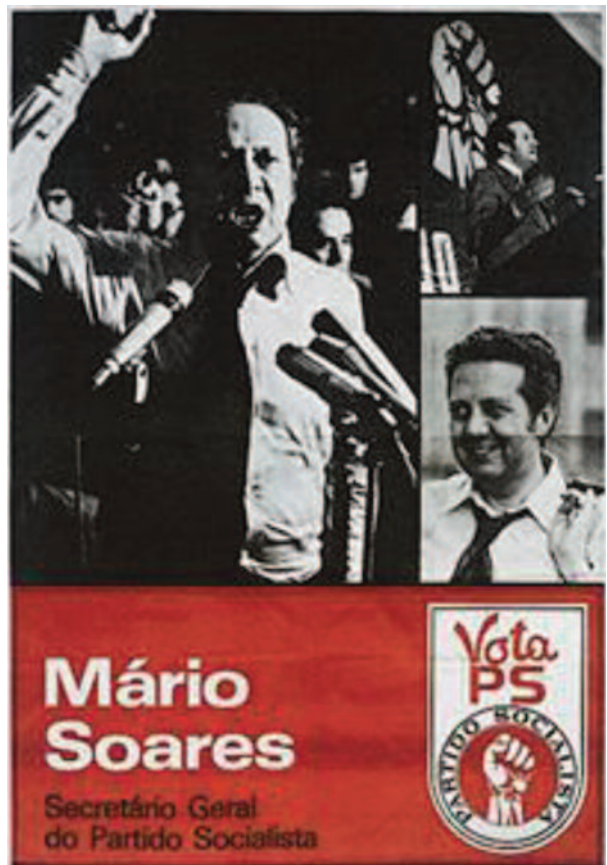
I hæren udviklede utilfredsheden sig blandt en gruppe underordnede officerer som kaldte sig *Movimento das Forças Armadas*, MFA (De Væbnede Styrkers Bevægelse), populært 'kaptajnsbevægelsen'. Deres krav var demokrati, udvikling og afkolonialisering. Den 25. april 1974 rykkede de ind i radio- og tv-stationer, Lissabons lufthavn og militærets kontorer – uden synderlig modstand fra magthaverne, der straks overlod regeringsmagten til general António de Spínola, som allerede havde tilsluttet sig 'kaptajnernes' krav.

For Lissabons befolkning blev den 25. april da også dagen, hvor man overalt på torve og i gader mødte soldater med røde nelliker i geværløbene, og den nyvundne frihed blev straks døbt *Revolução dos Cravos* – Nellikerevolutionen.

Det blev nu MFA-kaptajnernes opgave at forberede Portugals overgang til demokrati og dermed frie valg. Al partidannelse havde været forbudt i Salazar-Caetano-perioden. Nogle partier havde levet skjult og illegalt, mens andre havde haft organisation og kontorer i udlandet – typisk i Paris, Bonn og Øst-Berlin. Disse samt nye tilkomne partier fik af MFA hver stillet et hotel eller anden egnet bygning i Lissabon til rådighed. Her kunne de forberede deres organisatoriske arbejde og valgkampen frem mod de første ordinære valg fastsat til årssdagene for Nellikerevolutionen – april 1975 og 1976.

De to største og bedst organiserede partier var Partido Comunista Português (Kommunistpartiet) og Partido Socialista Português (Socialdemokratiet), men mange andre – liberale såvel som socialistiske – skød op og fik sig straks etableret. På yderfløjene myldrede småpartierne – til den ene side kri-

Også Socialdemokratiet fremhævede klassekampsymbolet – ikke mindst med henvisning til partiets grundlæggelse i 1875, og dermed 100-års-jubilæum i valgperioden. I modsætning til kommunisternes tegnede og ofte naivistiske plakater valgte socialdemokraterne fotokollagen som gennemgående udtryksmiddel og slagkraftig murbryder for Partido Socialista's leder Mário Soares

Fagforeningerne fremstillede deres kongresplakater i det traditionelle billede af forståelse og respekt for håndens arbejde på fabrikken, i værkstedet, i kontoret og i marken med fremhævelse af autentiske redskaber og gedigent værktøj.

Her indkalder Intersindical (fagforeningsunionen) til fagforeningskongres – Congresso dos Sindicatos på Lille Torv (Campo Pequeno) i Lissabon med offentligt afsluttende møde den sidste dag efter arbejdstid kl. 17

stelige (katolske) og nationalistiske, og til den anden marxister-leninister, trotskister og maoister. Blandt flere af disse fløjpartier var demokratiet ikke nødvendigvis nogen selvfølge. Det var det derimod for de to store, kommunisterne og socialdemokraterne, som således støttede op om MFAs målsætning og program.

Selv om den toårige overgangsperiode – kendt som PREC, *Processo Revolucionário Em Curso* (Den revolutionære proces på vej) – må betegnes som

Det basis-demokratiske Movimento de Esquerda Socialista, MES, (Det Socialistiske Venstres Bevægelse) fastholdt 1960ernes abstrakte modernisme i sine politisk-æstetiske udtryk. Teksten lyder: "Kæmp for at skabe folkets magt!"

fredelig (dvs. uden vold og blodsudgydelser) var den præget af politiske modsætninger og folkelige tiltag eller selvtægt. Demonstrationer, boligbesættelser, fabriksbesættelser og overtagelse af godsernes landbrugsjord førte til forbedrede boligforhold for mange af familierne i slumkvartererne, forbedrede løn- og arbejdsforhold på fabrikkerne, ligesom oprettelsen af landbrugskollektiver førte til omtrentlig ligeløn for mandlige og kvindelige landarbejdere.

Ledere og direktører, som ikke ønskede at indordne sig demokratiet, blev afskediget, og general Spinóla blev af MFA afsat som præsident, da han tog forbehold for den ønskede afkolonisering og de sociale samfundsændringer. General Costa Gomez indsattes i hans sted og oberst Vasco Gonçalves, der havde tilsluttet sig kommunistpartiet, fik overdraget ledelsen af skiftende provisoriske regeringer og iværksatte straks afviklingen af de afrikanske kolonier samt en gennemgribende nationalisering af banker og andre virksomheder.

Nationaliseringer i et sådant omfang havde imidlertid ikke stor folkelig opbakning. Ved præsidentvalget i 1976 vandt den moderate general António Ramalho Eanes, og derefter dannede socialdemokraten Mário Soares den første demokratiske regering i Portugal i 50 år.

‘Kaptajnernes’ *Nellikerevolution* var hermed gennemført.

‘Kulturel dynamisering’

Oktober 1975 tog min kone Beth Juncker og jeg til Lissabon for, som mange andre europæere, at opleve den kulturpolitiske situation i Portugal, her halvandet år efter Nellikerevolutionsdagen den 25. april 1974. Vores fokus var især på teatret, som havde udviklet sig næsten eksplosivt efter censurens ophævelse.

MFA havde oprettet en kulturel enhed for ’kulturel dynamisering – civile handlinger’ – *dinamização cultural – acção cívica*. Vi opsøgte afdelingen og fik straks et interview med den officer under hvem teatrene sorterede: MFA betragtede det nok som sin fornemste opgave at forberede Portugals politiske demokrati. Men det var ikke nogen let opgave i et kolonialistisk militærdiktatur, der i et halvt århundrede havde håndhævet den skarpeste censur af nyhedsmedier, biblioteker, forlag, teatre, film, museer og undervisning på alle niveauer. Størstedelen af befolkningen var indoktrineret i den Salazar’ske *Estado Novo*-ideologi, “*Deus, Pátria e Família*”; mange på landet – især kvinderne – var analfabeter og fik udelukkende deres verdensbillede fra landsbypræsten. De færreste havde nogen større viden om, hvad der foregik i Europa og Verden udenfor Portugal.

En hemmelig undergrundsbevægelse fandtes naturligvis, og forbindelser til eksilportugisere i andre europæiske hovedstæder sikrede både kulturel viden og politisk støtte til små og overvejende intellektuelle grupper. Men al opposition var livsfarlig. Kritikere blev vilkårligt fængslet og tortureret af statens hemmelige politi, *Polícia Internacional de Defesa do Estado*, PIDE, der da også havde karakter af stat i staten.

Nok var alle demokratiske rettigheder straks efter den 25. april 1974 til

Søren Hansen e
Jesper Jensen:
o pequeno livro
vermelho do estu-
dante (*Lisboa*
1975). *Den lille*
røde bog for skole-
elever (*København*
1969) med vink og
anvisninger om
stoffer, alkohol,
rygning – og om
hvordan klassen
kan slippe af med
en ubehagelig lærer
– blev oversat; og
sås nu i store stab-
ler i Lissabons bog-
handler

fri afbenyttelse. Men først skulle de eksisterende medier (aviser, radio, tv) om-
stille sig og ansætte nye medarbejdere, forlagene skulle bestille skøn- og fag-
litteratur hos forfattere, som enten var gået under jorden eller levede i eksil,
og købe og oversætte udenlandsk skøn- og faglitteratur. Men hvor fandt man
en på én gang folkelig og kritisk debatliteratur, der henvendte sig til et bredt
uoplyst publikum? – De portugisiske forlag rettede blikket mod Skandinavien

og de nordiske landes kulturradikale tradition. I hast oversattes den svenske *Historieboken* – en fremstilling af verdenshistorien i socialt og økonomisk materialistisk perspektiv, fortalt og illustreret som tegneserie. Siden 1970 havde den foreligget først på de nordiske sprog og siden også de europæiske hovedsprog. Også den danske kontroversielle, og forbudt i flere europæiske lande, *Den lille røde bog for skoleelever* fra 1969, med vink og anvisninger om stoffer, alkohol, rygning – og om hvordan klassen kan slippe af med en ubehagelig lærer – blev oversat; og begge bøger sås nu i store stabler i Lissabons boghandler. Selv fik jeg en henvendelse fra en oversætter om at samle et udvalg af artikler af den danske arkitekt, kulturkritiker og revyforfatter Poul Henningsen, som man var overbevist om ville være et oplysende og debatskabende bidrag til den portugisiske demokratiproces.

Jeg blev aldrig klar over om opfordringen kom fra et forlag, MFA eller fra politikere i en af de provisoriske regeringer.

Teatret

I efteråret 1975 så den portugisiske teatersituation således ud: De gamle teatre, som i 50 år havde opført portugisiske og europæiske klassikere eller nyere omhyggeligt censurerede forestillinger, var nu lukkede. Skuespillerne var gået til revy- og morskabsteatrene eller til de nyoprettede natklub-kabaretter – eller havde kastet sig ud i helt andre teaterformer, som kun dårligt kunne udvikles på de gamle bygningers kukkassescener. Portugals nyvundne demokratiske liberalisme udmøntede sig med andre ord symptomatisk på teaterfronten. De muligheder, der under censuren var udelukket, blomstrede nu: et borgerligt underholdningsteater, der spekulerede i portugiserne som et nyt og moralsk nysgerrigt og morskabskrævende publikum overfor et politisk teater, der søgte at gribe opdragende og organiserende ind i den politiske situation.

Det var de sidste – de politiske teatre – der i udpræget grad dominerede den portugisiske teatersituation i efteråret 1975 med teatergrupper som *Tribalhadores de Teatro* (Teaterarbejderne), *Grupo 4* (Gruppe 4), *Os Comediantes do Porto* (Portos komedianter), *Os Comicos* (Gøglerne) og *Teatro da Cornucópia* (Overflødhedshornsteatret) – blot for at nævne nogle eksempler af de i alt en snes politiske teatre dannet efter april 1974, alene muliggjort gennem kombinationen af censurens bortfald og MFA-kontoret *dinamização cultural – acção cívica*'s aktive tilskyndelse til 'kulturel dynamisering og civil handling'.

Enhver teatergruppe, der i det forløbne halvandet år havde kunnet redegøre for sit foreløbige og planlagte arbejde, for sine repertoireplaner og målsæt-

Teaterplakaterne rettede sig illustrativt mod diktaturets 'giftige kryb' – kirken, kapitalen og det hemmelige politi: O insecticida (insectetmidlet), eller mod præsident Salazars Estado Novo-ideologi, Deus, Pátria e Família, som gruppen Os Cómicos gerne så sprængt i luften. Os Cómicos (Gøglerne) præsenterede den cubanske dramatiker Pepe Trianas skuespil Mordernes nat (A noite dos assassinos)

Teatro do nosso Tempo (Vores tids Teater,) som præsenterede Insectetmidlet, et nyt stykke i 3 akter af Miguel Barbosa, anførte endvidere, at stykket opførtes med økonomisk støtte fra Generaldirektoratet for Folkelig Kultur og Teater i et samarbejde med INATEL (Ex-FNAT)

ninger, var blevet støttet af MFA. Grupperne fik samtidig anvist lokaler, hvor de kunne arbejde, øve og spille. Lokalerne tilhørte dermed ikke den enkelte gruppe. *Teatro do Bairro Alto* (teatret i Bairro Alto, et højt beliggende kvarter) i Lissabon tjente f.eks. både som base for grupperne *Ós Comícos* og *Teatro da Cornucópia* og som spillested for tilrejsende grupper. En struktur, der muliggjorde opsøgende virksomhed ikke blot indenfor de enkelte byers grænser, men også på landsplan.

Samtidig søgte man at gøre disse spillelokaler til debat-, diskussions- og

teatro do nosso tempo
apresenta
O INSECTICIDA

original em
 3 actos
 de
MIGUEL BARBOSA

encenação
JACINTO RAMOS
 cenário - figurinos
JORGE ROCHA

teatro do nosso tempo
 PRAÇA JOSÉ FONTANA 12-8 telef. 573831-Metro-PICOAS
 SUBSIDIADO: direcção-geral da cultura popular e espectáculos
 MATERIAL DE SOM E LUZ: FUNDAÇÃO CALOUSTE GULBENKIAN
 COLABORAÇÃO DA INATEL (EX-FNAT)

informationsplatforme. Grupperne på *Teatro do Bairro Alto* havde arrangeret udstillinger og informationsvirksomhed omkring deres forestillinger. I forhallen på *Teatro do Nosso Tempo* (Vores tids teater) kunne man hele dagen slå sig ned med en kop kaffe eller drink, læse og købe bøger, finde oplysninger om, hvor de forskellige teatergrupper befandt sig og hvad de spillede. Da vi var der, havde teatret forestillingen *A Greve dos "Choferes"* (Chaufførstrejken) på plakaten. Det vil sige, ikke denne aften, for da var gruppen taget nogle kilometer øst på for at spille for landarbejderne i Evora, der havde besat gods-erne dér.

Betingelserne for de venstreorienterede teatergrupper var optimale, og i mangel af nyskrevne skuespil oversattes klassiske og moderne stykker af russeren Maxim Gorkij, tyskerne Bertolt Brecht og Peter Weis, chileneren Pablo Neruda, amerikaneren Clifford Odets og cubaneren Pepe Tirana. Her var tale om 'kammerspil' i mindre lokaler med publikum ned til 50 personer. Men det store format havde naturligvis også sit publikum. *Ádóque – Grupo de Teatro* havde slået et interimistisk telt op på en byggetomt nær Lissabons centrum og spillede her to gange pr. aften for op mod to tusinde mennesker. Her havde kritikken og kommentarerne til det aktuelle politiske liv fået sin egen

(fortsat fra s. 110)
[Instituto Nacional para o Aproveitamento dos Tempos Livres (INATEL): En 'omfunktionering' straks efter Nellikerevolutionen april 1974 af Salazars fascistiske kultur- og medieorganisation til Det nationale Institut for Fritid (INATEL) og Det nationale Grundlag for Arbejds-glæde (FNAT)

scene: socialistisk Cirkusrevy som kulturel kampform, et kulørt og musikalsk show med vekslende solo- og masseoptræden.

Forestillingen *A Cia dos cardais* (kardinalernes selskab) var en forrygende gennemgang af Portugals historie med umisforståelige hints til de aktuelle politiske begivenheder. I storslået teknik, koreografi og musik fulgte publikum i forestillingen det portugisiske imperiums fødsel, over korstogene og Vasco da Gama – den berømte opdager af søvejen til Indien – udstyret med den kommunistiske (nu general og) regeringsleder Vasco Gonçalves' udseende og fremtoning; og med problemer, der næppe stod tilbage for navnefællens. Vasco-figuren havde muligvis publikums sympati – i modsætning til den skuespiller, der spillede en socialdemokratisk Mário Soares-lignende hofmand, som storsmilende og publikumsanglende sprang rundt ved Maria den 1. s renaissancehof. "Vi er socialdemokrater" forkyndte dronningen med lidt for hævet arm; og i den forstand gav revyens bastante budskab bagslag: Det blev ikke Gonçalves men Soares, der dannede den første demokratiske regering.

Efter nellikerne

Mário Soares vedblev at være en af Portugals ledende politiske figurer helt frem til 2006, hvor han tabte præsidentvalget. Men indtil da havde boghandleren, der havde studeret historie, filosofi og jura ved Lissabons universitet og i studietiden aktivt medlem af kommunistpartiet PCP's ungdomsafdeling, været landets premierminister fra 1976-78 og 1983-85, og præsident mellem 1986 og 1996. Han døde i 2017, 92 år gammel, efter et langt politisk liv viet til den, som det synes – umulige opgave at omskabe den katolsk-fascistiske enevælde til en moderne parlamentarisk-demokratisk velfærdsstat.

De i nellikeårene mange hjemvendte – både fra kolonierne og de europæiske lande, de var udvandret til i 1950'erne og 60'erne – måtte snart erkende, at det nye demokrati ikke uden videre kunne give dem beskæftigelse; og snart drog de ud igen, de fleste til Tyskland og Schweiz. Portugals indmeldelse i EF i 1986 bremsede midlertidigt op for udvandringen, men den steg igen op gennem 90'erne for i tiåret 2000-2010 at sende en hel million portugisere ud af landet. Og fra 2011 blev det kun værre, da den EU-dikterede kur mod landets gældskrise i form af yderligere sociale nedskæringer og lønnedgang satte turbo på masseflugten – for de veluddannede nu i retning af Angolas olieeventyr og for de mindre skolede til opvask og bordafrydning i franske og schweiziske restauranter. Dertil kom et bredere befolkningsspektrum, som satte kursen mod Brasilien, hvor sproget ikke var den første barriere. Udvandrerrettallet i disse kriseår er anslået til mellem 3 og 4 millioner.

Det verdensøkonomiske opsving efter krisen har imidlertid skabt opti-

misme for den politiske opposition i det portugisiske parlament. To uger efter valget i oktober 2015 væltede den netop tiltrådte centrum-højre-regering. Oppositionen dannede en samlingsregering bestående af Socialistpartiet (PS), Kommunistpartiet (PCP), De Grønne og venstrefløjspartiet Bloco de Esquerda ('Venstreblokken', et demokratisk 'enhedslisteparti' sammensat af tre tidligere revolutionære partier). Regeringen ledes af socialistpartiets António Costa, tidligere borgmester i Lissabon, og koalitionen satser på udenlandske investeringer gennem økonomisk begunstiging af iværksættere fra ikke-EU-lande, samt skattefrihed i 10 år til EU-pensionister.

Dette synes sammen med en støt voksende turistindustri at dæmme op for udvandringen. Turismen udgør op mod 17 pct. af bruttonationalproduktet og 25 pct. af Portugals arbejdspladser. Regeringen satser da også på at skabe balance i statsbudgettet inden 2020. I dag er den portugisiske statsgæld 130 pct. af BNP.

Regeringsgrundlaget for koalitionen, der kan sidde i parlamentet til næste valg senest i 2019, nævner demokratisk socialisme, feminisme, antikapitalisme, EU-skepsis og økosocialisme. Nellikerne er måske alligevel ikke helt visnet i de rustne geværløb fra 25. april 74 !

Olav Harsløf er
fhv. rektor for Det frie Gymnasium,
Rytisk Musikkonservatorium
og Statens Teaterskole, og
professor ved Roskilde Universitet
olavharslof@mail.dk